

Pavle Antonijević, M.A & LL.M.

Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu,
istraživač-pripravnik

UDK 371.67 (497.11): 94 (497.11)

32.019.51: 37

Stručni rad

AVNOJ U SRPSKIM UDŽBENICIMA ISTORIJE: OD IDEOLOGIZOVANE SLIKE SREĆNE BUDUĆNOSTI DO NACIONALISTIČKOG REVIZIONIZMA

Apstrakt: Udžbenici istorije su puno više od osnovnih priručnika koji na sažet i objektivan način mladima prenose najvažnija saznanja o prošlosti. Pisani prilagođenim i pojednostavljenim jezikom, oni su uvek instrument zvanične obrazovne politike koja legitimizuje i odražava postojeći socijalni i politički poredak. Rad ima za cilj da ukaže na ideološki karakter udžbenika na primeru slike AVNOJ-a u srpskim udžbenicima istorije tokom i nakon socijalizma. Istraživanjem je utvrđeno da je socijalističku sliku uloge AVNOJ-a, koja je bila ideologizovana legitimacijskim potrebama novih vlasti ali i marksističkom interpretacijom, u postsocijalističkim srpskim udžbenicima zamenila ili naizgled neutralna slika koja se distancirala od značaja AVNOJ-a ili nacionalistička revizionistička interpretacija. Ideološka paradigma je definitivno zamenjena početkom 2000-ih, ali je, uz to, u pojedinim udžbenicima u potpunosti došlo do potiskivanja i iskrivljenja istorijskih činjenica.

Ključne reči: AVNOJ, udžbenici istorije, Srbija, socijalistička Jugoslavija, istorijski revizionizam

Abstract: History textbooks are much more than basic manuals that offer the most important insights to young people, formulated in a concise and objective manner, into the past. Written in adapted and simplified language, they are always an instrument of official educational policy that legitimizes and reflects the existing social and political order. The aim of the paper is to point out the ideological character of textbooks on the example of the image of AVNOJ in

Serbian history textbooks during and after socialism. The research established that, in post-socialist Serbian textbooks, the socialist image of the role of AVNOJ, which was ideologized by the legitimizing needs of the new authorities but also by a Marxist interpretation, was replaced either by an apparently neutral image that distanced itself from the significance of AVNOJ or by a nationalist revisionist interpretation. The ideological paradigm was definitely replaced at the beginning of the 2000s, but, in addition to that, historical facts were completely suppressed and distorted in certain textbooks.

Key words: AVNOJ, history textbooks, Serbia, socialist Yugoslavia, historical revisionism

Interesovanje za udžbenike istorije nije novo, kao ni svest o tome da udžbenici istorije igraju važnu ulogu u oblikovanju zvanične kulture sećanja jedne političke zajednice, njene samopercepcije i recepcije onih „drugih“, koji je okružuju.¹ Bez obzira na razvoj novih medija i obrazovnih tehnologija, udžbenici se, u javnom diskursu, uglavnom smatraju jednim od najpouzdanijih priručnika o prošlosti, kao i nezamenjivo sredstvo prenošenja osnovnih istorijskih saznanja mlađim generacijama u školama.²

Nasuprot uvreženom stavu, u radu se zastupa teza da su udžbenici istorije prvenstveno društveni konstrukt, u čijem oblikovanju dolazi do niza društvenih operacija koje kao rezultat imaju proizvedeno znanje, koje se smatra poželjnim i opšteprihvaćenim. Udžbenici istorije tako uvode najmlađe generacije u postojeći kulturni i društveno-ekonomski poredak sa određenim odnosima moći i dominacijom. Istraživanje zvaničnog obrazovnog sistema je neophodno kako bi se kritički pristupilo dinamici kulturnog razvitka jedne zajednice, kao i društvenih

¹ Timothy Linter, Deborah Macphee, „Selecting History. What Elementary Educators Say about Their Social Studies Textbooks“, in H. Hickman & B. J. Portfilio (eds.), *The New Politics of the Textbooks. Critical Analysis in the Core Content Areas*, Rotterdam-Boston-Taipei: Sense Publishers, 2012, 259.

² Maria Repoussi, Nicole Tutiaux-Guillon, “New Trends in History Textbook Research: Issues and Methodologies toward a School Historiography”, *Journal of Educational Media Memory and Society*, Volume 2, Issue 1 (2010), 156.

odnosa koje uslovljavaju njene zvanične narative.³ „Kako društvo selektira, klasifikuje, opisuje, prenosi i evaluira obrazovno znanje koje smatra za opštim, istovremeno reflektuje distribuciju moći i principe socijalne kontrole“.⁴ Stoga, ovaj rad je pisan sa uverenjem da ne postoje „ne-ideološki“ ili „neutralni“ udžbenici, već da svako znanje, a posebno formirani kanoni, počivaju na ideološkim i lingvističkim diskursima, koje, kroz kulturne kanale, odražavaju i učvršćuju vladajući društveni, ekonomski i politički poredak. Pošto su pisani prilagođenim jezikom, koji nužno pojednostavljuje i na sažet način prikazuje kompleksne istorijske događaje u širem hronološkom i prostornom okviru, udžbenici istorije su posebno pogodni za kritičku analizu odnosa moći u društvu.

Raspad socijalizma, restauracija kapitalizma i nacionalnih država na jugoslovenskom tlu, stavili su udžbenike istorije u službu nacionalizma. Nastava istorije u obrazovnom sistemu je, još od 19. veka, bila glavni instrument društvene produkcije nacionalnih identiteta. „Slike Sopstva i Drugog implicitno definišu ko je ukorenjen na određenom mestu, ko je „pravi“ građanin države, i dizajniraju legitimni kolektivni identitet“.⁵ Istorija predstavljena u udžbenicima je „veštački katalog činjenica“, koje ograničavaju kompleksnije razumevanje prošlosti uvažavanjem višestrukih istorijskih interpretacija.⁶

Tokom perioda socijalističke Jugoslavije, udžbenici istorije su nesumnjivo bili umreženi u vladajući ideološki aparat, pratili su zvanične državne narative i služili se lingvističkim diskursom koji je bio dominantan. Bez obzira na snažan uticaj marksizma, neretko i njegove vulgarizovane verzije, na interpretaciju složenih istorijskih fenomena, sam izbor događaja i istorijske činjenice su bile na zadovoljavajućem nivou prikazane, u skladu sa glavnim saznanjima tadašnje historiografije.

³ Keith Caward, „Researching the Ideological and Political Role of the History Textbook – Issues and Methods“, *History Education Research Journal* 1/1 (2010), 55.

⁴ Basil Bernstein, „On the Classification and Framing of Educational Knowledge“, in B. Bernstein (ed.), *Class, Codes and Control (vol 3): Towards a Theory of Educational Transmissions*, London: Routledge and Kegan Paul, 1975, 85.

⁵ Maria Repoussi, Nicole Tutiaux-Guillon, *nav. delo*, 159.

⁶ Timothy Linter, Deborah Macphee, *nav. delo*, 260.

Raspad Jugoslavije i ratovi devedesetih godina, praćeni nastankom nacionalnih država, značili su obračunavanje sa socijalističkom prošlošću koja je bila praćena istorijskim revizionizmom (odnosno, pseudorevizionizmom). Istorijski revizionizam „znači „novo“ čitanje i pisanje istorije, sa malo ili nimalo uvažavanja za činjenice koje se, jednostavno, guraju u stranu, prećutkuju, brišu, a veoma često i konstruišu“.⁷ Nacionalističke historiografije koje su nikle devedesetih godina na ratom zahvaćenom području, glavni deo svog materijala crpe u Drugom svetskom ratu, postavivši sebi dva cilja – obračunavanje sa komunističkom prošlošću i revidiranje značaja „potisnutih nacionalnih heroja“.⁸ Opšta društveno-politička klima uspona nacionalizma koja je dovela do revizije slike Drugog svetskog rata u medijima i historiografiji, preslikavala se i na udžbenike istorije.⁹

* * *

Rad ima za cilj da ispita prethodno naznačenu funkciju udžbenika na primeru konkretnog slučaja – različitih interpretacija zasedanja Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije¹⁰ (u daljem tekstu: AVNOJ) u socijalističkim i postsocijalističkim udžbenicima

⁷ Milo Petrović, „Vreme revizionizma“, u M. Petrović (ur.), *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam. (Zlo)upotrebe istorije Španskog građanskog rata i Drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije*, Beograd: Udruženje Španski borci-FPN, 2014, 3.

⁸ Isto, 4–7.

⁹ O udžbenicima istorije u Srbiji je najopsežnije pisala Dubravka Stojanović. Vidi: Dubravka Stojanović, „Udžbenici istorije kao ogledalo vremena“, u *Ulje na vodi. Ogledi iz istorije sadašnjosti Srbije*, Beograd: Peščanik-Čigoja, 2010, 87–124; Dubravka Stojanović, „Revizija revizije. „1941“ u udžbenicima istorije u Srbiji“, u S. Bosto, T. Cipek i O. Milosavljević (ur.), *Kultura sjećanja: 1941. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, Zagreb: Disput, 2008, 157–164. Pored profesorke Stojanović, istorijskim revizionizmom u udžbenicima su se bavili i neki drugi autori. Vidi: Miroljub Vasić, „Narodnooslobodilački rat 1941–1945. u udžbenicima istorije u Srbiji danas“, u M. Colić i dr. (ur.), *Istinom protiv revizije Narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji 1941–1945. Zbornik radova*, Beograd: Društvo za istinu o narodnooslobodilačkoj borbi i Jugoslaviji, 2009.

¹⁰ Za istorijske izvore u vezi AVNOJ-a i opsežniju historiografsku analizu, pogledati: Branko Petranović, *AVNOJ – revolucionarna smena vlasti: 1942–1945*, Beograd: Nolit, 1976; Slobodan Nešović, Branko Petranović, *AVNOJ i revolucija: Tematska zbirka dokumenata 1941–1945*, Beograd: Narodna knjiga, 1982.

istorije u Srbiji. U radu se porede diskurzivne strukture na kojima su izgrađivana oba narativa o AVNOJ-u. Prvi deo rada je posvećen socijalistički udžbenicima, odnosno načinu na koji su oni bili ideologizovani i upotrebljeni kao mediji pamćenja. Druga celina rada se bavi interpretacijom AVNOJ-a u Srbiji nakon raspada Jugoslavije. U pitanju je interpretacija, koja je pored nacionalističkog ideološkog diskursa, poprimila i obeležje istorijskog revizionizma. Istraživanje se zasniva na analizi dva socijalistička udžbenika i jedne istorijske čitanke za osnovnu školu, kao i jednog socijalističkog udžbenika i čitanke za gimnazije. Kada je reč o periodu nakon restauracije kapitalizma i nacionalne države u Srbiji, korišćeno je nešto veći broj udžbenika. Razlog je činjenica da je, uvođenjem tržišnog principa u akreditaciji i izboru udžbenika, došlo do pojave većeg broja udžbenika, među kojima se škole ili nastavnici slobodno odlučuju za jedan ili više od njih.

Metoda korišćena u istraživanju podrazumeva čitanje teksta analizom lingvističkih formulacija koje upućuju na intenciju autora tekstova udžbenika. Dakle, u centru pažnje će biti sam čin selekcije određenih istorijskih činjenica, a onda i formulacija (termina) upotrebljenih da se te činjenice preciznije obrazlože i pojednostave. Metod je blizak lingvističkom kontekstualizmu takozvane „kembričke škole“, čiji su glavni predstavnici Kventin Skinner (Quentin Skinner), Džon Pokok (J. G. A. Pocock) i Džon Dan (John Dunn). Za ove autore, glavni zadatak istoričara je da otkrije nameru autora određenog teksta, što se postiže analizom konteksta, i to prvenstveno ideološkog i lingvističkog, u kome autor živi i stvara.¹¹ Sve ovo znači da će slika AVNOJ-a biti analizirana na osnovu osnovnih jezičkih formulacija kojima se označava njegov karakter i uloga, zatim način na koji se AVNOJ slika u odnosu na

¹¹ Videti: Annabel Brett, “What is Intellectual History Now”, in David Cannadine (ed.), *What is History Now?*, Palgrave Macmillan, 2002, 116–118; Quentin Skinner, “Meaning and Understanding in the History of Ideas”, *History and Theory*, Vol. 8, No. 1 (1969), 3–53; J. G. A. Pocock, “Texts as events: reflections on the history of political thought (1987)”, in *Political Thought and History. Essays on Theory and Method*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, 108–115. Uz „kembrički krug“, ovaj rad uzima u obzir i rad britanskog istoričara koji je izvršio veliki uticaj na pomenutu grupu, Robina Kolingvuda (R. G. Collingwood). Vidi: Robin Collingwood, “The Historical Logic of Question and Answer”, in Preston King (ed), *The History of Ideas. An Introduction to Method*, London-Totowa: Croom Helm-Barnes & Noble Books, 1983, 135–152.

institucije prethodne (Kraljevine Jugoslavije), ali i konkurentske vlasti (izbegličke vlade). Naposletku, analizom prostora datog AVNOJ-u, ponuđenoj interpretaciji i veštački formiranoj paraleli u srpskim postsocijalističkim udžbenicima, biće izneta teza da se slika AVNOJ-a uklapa u revizionističku tezu „o dva antifašistička pokreta“.¹²

Slika AVNOJ-a u socijalističkim udžbenicima – legitimacijski osnov vlasti

Čak i površni pogled na sliku Drugog svetskog rata u socijalističkim udžbenicima nedvosmisleno upućuje na snažan ideološki narativ. Donekle vulgarizovani marksistički pristup istoriji je posebno izražen u udžbeniku za mlađe osnovce, u neštoj manjoj meri je prisutan u udžbeniku za starije osnovce, a najmanje u udžbeniku za gimnazijalce. Kada je reč o Drugom svetskom ratu, perspektiva iz koje se mladima objašnjavala Narodnooslobodilačka borba nije bila istorijska, što i ne čudi, uzevši u obzir koliko je malo prošlo od rata i u kojoj meri je ideološki pojmovni aparat i legitimitet vlasti bio zasnovan na antifašističkoj borbi.

U socijalističkim udžbenicima istorije se uglavnom ne koriste vrednosno neutralni pojmovi poput „partizanska borba“, „borba jugoslovenskih naroda“ i slično, već se koristi prisvojna zamenica „naše“, pa se tako isključivo govori o „našoj borbi“, „našem narodu“, „našoj revoluciji“ i slično. Cilj nije bio da se prošli događaji predstave i sagledaju kao izdvojeni proces u odnosu na sadašnjost, iz što objektivnije perspektive koja bi nastojala da ih rekonstruiše i objasni mlađim generacijama, a koje bi, onda, kritičkim očima mogli da joj pristupe. Umesto toga, istorija je stavljena u funkciju veličanja i promovisanja antifašističke i revolucionarne tradicije jugoslovenskih naroda, pa je kao takva, ona lišena svog akademskog (naučnog) karaktera rekonstruisanja i kritičkog sagledavanja prošle stvarnosti. Sadašnjost biva u potpunosti sjedinjena sa prošlošću, istorija postaje sredstvo za identifikaciju sa prošlim akterima koji su deo nas i imaju funkciju da nas poduče.

¹² O obesmišljavanju pojma antifašizma u Srbiji, vidi: Srđan Milošević, „Relativizacija i revizija: još jednom o značenju pojma antifašizam i njegovoj savremenoj (zlo) upotrebi u Srbiji“, u M. Petrović (ur.), *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam. (Zlo)upotrebe istorije Španskog građanskog rata i Drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije*, Beograd: Udruženje Španski borci-FPN, 2014, 129–142.

Već nazivi poglavlja u socijalističkim udžbenicima koja opisuju osnivanje narodnooslobodilačkih odbora iz kojih je izrastao AVNOJ, jasno ukazuju na ciljani narativ. Osnivanje narodnooslobodilačkih odbora je predstavljeno kao trenutak kada je, po prvi put u istoriji jugoslovenskih naroda, vlast predata „u ruke naroda“, odnosno, kada su udareni temelji stvaranja „narodne vlasti“.¹³ Narodnooslobodilački odbori, kao osnova narodne vlasti u zvaničnom ideološkom diskursu, bili su od neprocenjivog značaja, jer su oni predstavljeni kao izvor demokratskog legitimiteta.¹⁴ Pojam „narodne vlasti“ je bio itekako značajan, jer je poslužio kao osnovna vrednosna distinkcija u odnosu na prethodnu vlast.¹⁵ U udžbeniku za mlađe osnovce se navodi: „Tako je narodna vlast, pod rukovodstvom KPJ i druga Tita, omogućila

¹³ Миљкан Тодоровић, *Историја за IV разред основне школе*, Београд: Нолит, 1955, 108–109, 114; Ђорђе Грубач, *Уџбеник за VIII разред основне школе*, Београд: Завод за издавање уџбеника Народне републике Србије, 1960, 88.

¹⁴ Zato su u čitanci za 8. razred na više strana predstavljeni dokumenti koji pružaju uvid u osnivanje i funkcionisanje narodnooslobodilačkih odbora (Ђорђе Грубач, *Историјска читанка. За VIII разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1985. 134–137). Isto важи и за читанку за гимназије, где су наведени одломци из фоџанских и септембарских прописа о раду НОО (Богдан Смиљевић, Ђорђе Кнежевић, *Историјска читанка. За IV разред гимназије*, Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке републике Србије, 1964, 278–286). У удџбенику за гимназије, НОО се описују на следећи начин: „То је била демократска власт. Нју је народ сам бирао на демократски начин. Прву пут су тада гласали жене, омладина и војска“ (Богдан Смиљевић, Ђорђе Кнежевић, *Историја најновијег доба. За IV разред гимназије*, Београд: Завод за издавање уџбеника Народне републике Србије, 1962, 122). Вредна рањње је констатција у удџбенику за гимназије у којој се, поред бројних начела на којима су изграђивани НОО, наводи и начело „samoupravljanja naroda“ (Б. Смиљевић, Ђ. Кнежевић, *Историја најновијег доба*, 139). У овој тврдњи се огледа потреба да се пронађу и истакну дубљи корени каснијег система samoupravljanja, а НОО су се показали као прикладно место у историји КПЈ.

¹⁵ Kada se opisuje vlast u Kraljevini SHS/Jugoslaviji u socijalističkim udžbenicima se navodi da je ona bila „nenarodna“, „zasnovana na prevari naroda“, „ugnjetavačka i eksploatatorska“ (Миљкан Тодоровић, *Историја за IV разред основне школе*, 82–83; Б. Смиљевић, Ђ. Кнежевић, *Историја најновијег доба*, 54, 121). Ипак, важно је нагласити да се на сам чин уједињења јужних Словена гледало позитивно и да је тај догађај označen као велика тековина Првог светског рата (Миљкан Тодоровић, *Историја за IV разред основне школе*, 81; Ђорђе Грубач, *Историја. Уџбеник за VIII разред основне школе*, 45; Богдан Смиљевић, Ђорђе Кнежевић, *Историја најновијег доба*, 54).

izgradnju socijalizma u našoj zemlji. Zbog toga je narodna vlast najveća tekovina Narodnooslobodilačkog rata i revolucije¹⁶. Pošto su određeni organi predratne vlasti stupili u kolaboraciju, svaki njihov potencijalni legitimitet je prestao¹⁷. Ni na jednom mestu u udžbenicima se ne spominje krajnje odlučujući faktor Komunističke partije Jugoslavije, čije rukovodstvo je suštinski donosilo odluke, već se isključivo piše o „narodnim odlukama“, koje se samo kanališu kroz delovanje Partije. U tome se ogleda lenjinistički koncept Partije, koja, kao avangardna snaga, uvek donosi odluke u interesu naroda. Samim tim, svaka njena odluka je jednaka odluci naroda samog. Ipak, udžbenik za gimnazije prikazuje ulogu Narodnooslobodilačkih odbora nijansiranije, pa se navodi da su oni nastali prvenstveno kao partizanski organi, a da su vremenom poprimali karakter „prave narodne vlasti“¹⁸.

Neophodno je odmah istaći da je deo koji se tiče odluka Prvog i Drugog zasedanja AVNOJ-a u srpskim socijalističkim udžbenicima uglavnom prikazan faktografski i objektivno, a ideologija se očitava tek u analizi načina na koji se definišu stara i nova vlast. Cilj je bio da se istakne da prethodna vlast nije poštovala slobodu i ravnopravnost naroda, a da je AVNOJ ozakonio ono što je (u zvaničnom narativu) još uvek na snazi – a to je neupitno bratstvo i ravnopravnost svih jugoslovenskih naroda.

Motivi osnivanja AVNOJ-a nisu podjednako objektivno prikazani u svim udžbenicima. U udžbenicima za osnovnu školu, nije u dovoljnoj meri istaknuta potreba da partizanski pokret putem krovne predstavničke institucije stekne međunarodnu prepoznatljivost i priznanje, već se navodi da je do toga došlo usled potrebe da se Vrhovni štab „više posveti vojnim poslovima“ jer je došlo do velikog proširenja slobodne teritorije¹⁹. Već udžbenik za gimnazije jasno obrazlaže međunarodni faktor²⁰. Važno je istaći da je jezik koji je upotrebljen u udžbeniku za srednju

¹⁶ Миљкан Тодоровић, *Историја за IV разред основне школе*, 114.

¹⁷ Ђорђе Грубач, *Уџбеник за VIII разред основне школе*, 87.

¹⁸ Б. Смиљевић, Ђ. Кнежевић, *Историја најновијег доба*, 122.

¹⁹ Миљкан Тодоровић, *Историја за IV разред основне школе*, 109; Ђорђе Грубач, *Уџбеник за VIII разред основне школе*, 103.

²⁰ Б. Смиљевић, Ђ. Кнежевић, *Историја најновијег доба*, 139–141.

školu znatno odmereniji i manje ideološki ostrašćen. Značaj osnivanja AVNOJ-a, kao prvog vrhovnog tela državne vlasti na oslobođenoj teritoriji, jasno je istaknut. Navodi se da je tada, u osnovama, određeno buduće uređenje jugoslovenske federacije.²¹

Drugo zasedanje AVNOJ-a, po prostoru i oceni značaja od strane autora, uz velike bitke na Neretvi i Sutjesci, zauzima centralno mesto u socijalističkim udžbenicima. U istorijskim čitankama za osnovnu i srednju školu, odabrani istorijski izvori uoči i tokom Drugog zasedanja, takođe zauzimaju glavno mesto.²² Socijalistički udžbenici istorije su u Drugom svetskom ratu, a posebno u AVNOJ-u, iz koga je izvirao legitimitet vlasti, videli prelomnu tačku u široj istorijskoj perspektivi jugoslovenskih naroda. Stoga, oni nisu ni mogli u potpunosti trezveno i objektivno da pristupe prošlosti. Ideološko-vrednosni okvir na kome su izgrađivane političke institucije i organizovano društvo, počivao je na snažnom uverenju o zajedničkoj prošlosti i srećnoj budućnosti zajednice jugoslovenskih naroda. Korene tog kolektivnog pamćenja predstavljali su partizanska borba i AVNOJ. Aistoričnost i ideologizacija političkog konteksta se ogleda u tvrdnji da je jedan od glavnih motiva sazivanja Drugog zasedanja bilo, kako se navodi u udžbeniku za osmi razred „donošenje novih odluka koje će obezbediti tekovine Narodnooslobodilačkog rata i onemogućiti povratak buržoazije na vlast u novoj Jugoslaviji“.²³ Između ostalog, u istom udžbeniku je navedeno: „Naši narodi slave svake godine 29. novembar 1943. godine kao dan kada je stvorena naša država u kojoj nema socijalnog i nacionalnog ugnjetavanja“.²⁴ Ovaj citat jasno ukazuje na ideološku nameru iza navedenog teksta – nastojanje da se uspostavi kontinuitet i naglasi kako savremeno državno uređenje (u trenutku pisanja), ne poznaje socijalno i nacionalno ugnjetavanje, a da su njegovi koreni u

²¹ Ђорђе Грубач, *Уџбеник за VIII разред основне школе*, 105, 118.

²² Čak šest strana u istorijskoj čitanci za 8. razred osnovne škole. Izabrani su sledeći dokumenti: opis koji donosi Moša Pijade o održavanju Drugog zasedanja, njegov opis izbora Tita u maršala, odluke Drugog zasedanja (Ђорђе Грубач, *Историјска читанка*, 151–157)

²³ Ђорђе Грубач, *Уџбеник за VIII разред основне школе*, 118.

²⁴ Isto.

Drugom zasjedanju AVNOJ-a. Kao što je već istaknuto, Drugo zasjedanje AVNOJ-a je predstavljeno kao trenutak „ozakonjenja pobjede radnog naroda i narodne vlasti“.²⁵ Kada se piše o AVNOJ-u, ne govori se o Partiji, partijskom rukovodstvu, partizanskim odredima i slično, već isključivo o „vlasti koja proizilazi iz naroda i jedino njemu pripada“.²⁶ U udžbeniku za gimnazije se navodi da su odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a, „naši narodi i na ovaj način zadali odlučan udarac izdajničkoj buržoaziji, monarhiji i staroj Jugoslaviji“.²⁷

Na ovom mestu, neophodno je reći nešto više o prethodno izdvojenim formulacijama. Prvo, važno je naglasiti da je interpretacija karaktera prethodne vlasti u socijalističkim udžbenicima napisana uz oslonac na vulgarizovanu verziju marksizma, što je očito u svođenju prethodne vlasti na jedan klasni označitelj „buržoazija“²⁸ – iako je i više nego jasno da takva tvrdnja ne odgovara društvenoj istoriji jugoslovenskog prostora pred i tokom Drugog svetskog rata. Zatim, uočljiva je i potreba da se naglasi čin „ozakonjenja pobjede radnog naroda i narodne

²⁵ Isto, 116.

²⁶ Б. Смиљевих, Ђ. Кнежевић, *Историја најновијег доба*, 155.

²⁷ Isto, 157.

²⁸ Termini „buržoazija“ i „kapitalisti“ su prisutni prilikom interpretacije karaktera Kraljevine SHS/Jugoslavije. Tako se u udžbeniku za 4. razred osnovne škole navodi: „Ona (Kraljevina SHS – P.A) nije bila onakva država kakvu su zamišljali i za kakvu su ginuli i umirali najbolji sinovi naših narod. U njoj je svu vlast imao kralj i najbogatiji ljudi – kapitalisti ili buržoazija. Zbog toga velika većina naših naroda nije bila zadovoljna takvom državom. Takvom državom naročito nisu bili zadovoljni radnici“ (Миљкан Тодоровић, *Историја за IV разред основне школе*, 81). U udžbeniku za 8. razred osnovne škole stoji da, pošto je narod onemogućen da odluči o tipu poretka (socijalizam ili kapitalizam) i državnom uređenju (monarhija ili republika), „nova država stvorena je po željama domaćih i stranih kapitalista“ (Ђорђе Грубач, *Уџбеник за VIII разред основне школе*, 45). Dok udžbenici za osnovnu školu pojednostavljaju širi kontest i u putponosti vulgarizuju marksistički pristup istoriji, udžbenik za gimnazije na detaljniji način obrazlaže na koji način nacionalno i socijalno pitanje nije bilo rešeno u interesu masa u Kraljevini (Б. Смиљевих, Ђ. Кнежевић, *Историја најновијег доба*, 54–56). Do koje mere se preterivalo sa iskonstruisanom homogenom kategorijem „buržoazije“ koja odlučuje o svome, govori i tvrdnja iz udžbenika za 8. razred po kojoj je ona 1918. godine odigrala ključnu ulogu u „postavljanju regenta Aleksandra Karađorđevića na vlast“ (Ђорђе Грубач, *Уџбеник за VIII разред основне школе*, 45).

vlasti“. Bez obzira na masovni i narodni karakter partizanske borbe i većinsku podršku koju je on uživao, aistorijski je navesti da je Drugim zasjedanjem AVNOJ-a ozakonjena pobjeda „radnog naroda“ – prvo, zbog toga što ta formulacija tada nije ni postojala (ona je produkt kasnijeg socijalističkog pravnog sistema), a drugo, ni njeno preneseno značenje ne odgovara istorijskoj stvarnosti. Na osnovu svega navedenog, može se zaključiti da je prisutno tumačenje Drugog zasjedanja AVNOJ-a kao formalnog i konačnog svrgavanja stare vlasti koja je jednim terminom homogenizovana i označena kao „buržoaska“ – odnosno, nisu vojne operacije te kojima je faktički uspostavljena nova vlast i zbačena stara, već to predstavljaju same odluke AVNOJ-a. Ovde je prisutna jedna krajnje zanimljiva pojava, a to je potreba revolucionarne vlasti, koja poziva na rušenje svega starog, da označi svoje pravno (zakonsko) utemeljene.

U obračunu sa socijalističkim nasleđem – nacionalistička historiografija

Za razliku od srpskih udžbenika istorije pisanih u socijalističkoj Jugoslaviji, koji su u AVNOJ-u videli prelomnu tačku u istoriji jugoslovenskih naroda i događaj od prvorazrednog značaja za njihovu antifašističku borbu, početkom 2000-ih godina, u Srbiji dolazi do radikalnog raskida sa prethodnim tumačenjem. Zajedničko za sve udžbenike, o kojima će u narednih nekoliko stranica biti reči, jeste izostanak prepoznavanja istorijskog značaja koji je AVNOJ, kao izvor jedinstva jugoslovenskih naroda ujedinjenih na ravnopravnoj osnovi u zajedničkoj borbi protiv fašizma i za pravednije društvo, imao. Stoga, naizgled hladna neutralnost i sažeti prikaz događaja u vezi Drugog zasjedanja AVNOJ-a, zapravo u sebi krije agendu – potrebu distanciranja od socijalističke prošlosti. U njima nema ni reči o emancipatorskom, antifašističkom i narodnom karakteru ovog događaja.

Nekoliko udžbenika iznosi krajnje suvoparnu faktografiju u vezi sa zasjedanjem, bez zalaženja u njegov istorijski značaj i širi ideološki aspekt zahteva za transformacijom prethodnog sistema, kao i razloga zbog čega je do tog zahteva došlo i zbog čega se AVNOJ postavio kao

jedina alternativa.²⁹ Dok je u ovim udžbenicima prisutna „hladna neutralnost“, pojedini udžbenici na krajnje pristrasan način opisuju AVNOJ, pri čemu neki od njih na revizionistički način tumače njegov karakter.

U udžbeniku za gimnaziju, autora Đorđa Đurića i Momčila Pavlovića, Drugo zasjedanje AVNOJ-a je u podnaslovu nazvano „revolucionarnim prevratom“.³⁰ Antifašističko i oslobodilačko organizovanje vlasti na oslobođenom području od strane jedine snage koja se aktivno borila protiv okupatora i koja je odbacila legitimitet vlade i kralja koji su napustili zemlju i podržavali pokret koji je stupio u kolaboraciju, nazvano je „prevratom“. Udžbenik pomenutih autora, ali i neki drugi udžbenici, osnivanje narodnooslobodilačkih odbora u oslobođenim područjima, kao i osnivanje AVNOJ-a i odluke koje je on doneo, poistovećuju isključivo sa Komunističkom partijom Jugoslavije. Iza ovakvog narativa stoji namera da se negira narodni karakter ustanka i da se čitav oslobodilački pokret poistoveti sa Partijom.³¹

Dok je u nekim udžbenicima prisutna naizgled „hladna neutralnost“, pojedini udžbenici Drugo zasjedanje AVNOJ-a tumače isključivo kroz nacionalnu perspektivu. U udžbeniku čiji je jedan od autora Kosta Nikolić navedeno je: „Nacionalna politika KPJ definitivno je utemeljena na Drugom zasjedanju AVNOJ-a (Jajce, 29–30. novembar 1943). Ona je podrazumevala davanje državnosti narodima koji je

²⁹ Милица Омрчен, Невена Грбовић, *Историја. Уџбеник за осми разред основне школе*, Београд: Едука, 2014, 208–209, 211–212; Предраг М. Вајагић, Ненад Стошић, *Историја. За 8 разред основне школе*, Београд: Klett, 2016, 152–153; Радош Љушић, Љубодраг Димић, *Историја. За трећи разред гимназије природно-математичког смера и четврти разред гимназије општег и друштвено-језичког смера*, Београд: Фреска, 2016, 217–218; Александар Тодосијевић, Сања Петровић Тодосијевић, *Историја 8. Уџбеник са одабраним историјским изворима за осми разред основне школе*, Београд: Klett, 2022, 119–120.

³⁰ Ђорђе Ђурић, Momčilo Pavlović, *Историја. За трећи разред гимназије природно-математичког смера и четврти разред општег и друштвено-језичког смера*, Београд: Завод за уџбенике, 2010, 200,

³¹ Ђорђе Ђурић, Momčilo Pavlović, *Историја. За осми разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике, 2019, 147.

to do tada nisu imali (Makedonci i Crnogorci). Izražena kroz parolu „bratstvo i jedinstvo“, ovakva politika jugoslovenskih komunista znatno je ograničila nacionalne i državne interese srpskog naroda“. ³² Autor ovog teksta veštački konstruiše nekakve „nacionalne i državne interese srpskog naroda“, koji su antikomunistički, protivni politici bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda i orijentisani isključivo na Srbiju. Još veći revizionizam je prisutan u udžbeniku za osmi razred osnovne škole iz 2005. godine, čiji je jedan od autora takođe pomenuti Kosta Nikolić. U delu u kojem se opisuje Drugo zasjedanje AVNOJ-a, autor nastavlja da se obračunava sa narodnim karakterom partizanskog pokreta posmatrajući ga kao antisrpski. Umesto činjenice da je AVNOJ omogućio oslobođenje i osnivanje jugoslovenske federacije, koja bi, na ravnopravnim osnovama, okupila sve njene narode, Nikolić naglašava kako su predviđene granice „delile Srbe“ i dobar deo njih držale „van svoje matice“. ³³

Nikolićev revizionizam dolazi do vrhunca u jednom, nešto mlađem, udžbeniku za osmi razred, takođe objavljenom od strane Zavoda za udžbenike. ³⁴ Iskrivljene činjenice iz nešto starijeg udžbenika za osmi razred, na sličan način se ponavljaju i na ovom mestu. Nakon već pomenutog dela o „crtanju granica koje dele Srbe“, Nikolić dodaje: „Položaj Srbije i srpskog naroda unutar Jugoslavije drastično je promenjen. Oduzimanjem prava zakonitoj Vladi, koja se sticajem ratnih okolnosti nalazila u Londonu, negiralo je formom i sadržajem tradiciju organa državne uprave nastalu na iskustvu srpske politike XIX i XX veka. Odluka o zabrani povratka u zemlju kralju Petru Drugom Karađorđeviću značila je eliminisanje dinastije koja je u XX veku,

³² Коста Николић, Никола Жутић, Момчило Павловић, Зорица Шпадијер, *Историја. За III разред гимназије природно-математичког смера и IV разред гимназије општег и друштвено-језичког смера*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003, 164.

³³ Сузана Рајић, Коста Николић, Небојша Јовановић, *Историја. За 8. разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005, 149–150, 150.

³⁴ Драгомир Бонџић, Коста Николић, *Историја. За осми разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике, 2015, 187.

ali i ranije, identifikovana s državnošću Srbije“.³⁵ Samo ovaj citat već dovoljno svedoči o razmerama Nikolićevog istorijskog revizionizma, koji kao da se svakim sledećim dopunjenim izdanjem udžbenika povećava. „Srpski interesi“, onako kako ih je iskonstruisao i shvatio Nikolić, isključivo se izjednačavaju sa jugoslovenskom vladom u izbeglištvu. Njeno napuštanje zemlje, opravdava se „sticajem ratnih okolnosti“. U Nikolićevoj revizionističkoj interpretaciji, jugoslovenska vlada prestaje biti jugoslovenska. Ona predstavlja izraz kontinuirane „tradicije organa državne uprave nastalu na iskustvu srpske politike“. Tako shvaćena tradicija organa državne uprave, kao i iskustvo srpske politike, a naposljetku i srpska državnost koja se izjednačava sa interesom dinastije koja je napustila zemlju, nisu ništa više nego savremeni konstrukti stvoreni usled ličnih, nacionalnih pobuda autora ovog teksta.

Nastojanje da se piše o Srbiji i neakvim „granicama Srbije“, zanemarujući činjenicu da je Srbija stopila svoju državnost u Kraljevinu SHS 1918. godine i da od tad nije bilo nikakve administrativne jedinice sa tim nazivom, prisutna je i u drugim srpskim udžbenicima. U udžbenicima čiji su autori Đorđe Đurić i Momčilo Pavlović, u delu u kojem su navedene odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a, stoji sledeće: „Srbija je ovim odlukama bila smanjena, ostala je bez Južne Srbije (Makedonije) i Crne Gore, koja se ujedinila sa Srbijom 1918“.³⁶

U određenom broju srpskih udžbenika, pored nacionalističkog diskursa, neadekvatnog prikazivanja uloge AVNOJ-a i iskonstruisanog narativa o „narušenim srpskim interesima“, u želji nacionalističke historiografije da se obračuna sa socijalističkim nasleđem, dolazi i do iskrivljivanja istorijskih činjenica. Najočigledniji primer je takozvano „pitanje srpskih

³⁵ Isto, 187.

³⁶ Ђорђе Ђурић, Момчило Павловић, *Историја. За осми разред основне школе*, 147; Ista rečenica se doslovno ponavlja i u udžbeniku istih autora za gimnazije: Ђорђе Ђурић, Момчило Павловић, *Историја. За трећи разред гимназије...*, 200.

delegata“ na Kongresu.³⁷ Pošto je Srbija bila u potpunosti okupirana, usled čega nije bilo moguće sprovesti izbore i poslati delegate na zasedanje AVNOJ-a, nju su predstavljali partizanski borci koji su bili iz Srbije.³⁸ Bez obzira što je srpskih predstavnika bilo (samo nisu doputovali iz Srbije, već su bili deo glavnine pokreta u Bosni), revizionistički istoričari u Srbiji su se „uhvatili“ za ovaj podatak i u potpunosti ga izvukli iz istorijskog konteksta i prilagodili svojoj nacionalističkoj agendi. U udžbeniku Koste Nikolića za 8. razred boldiranim slovima se navodi: „Srbiju na Drugom zasedanju AVNOJ-a nije predstavljala nikakva reprezentacija (niti bilo kakva) politička delegacija iz Srbije, već isključivo rukovodeći politički i vojni kadrovi iz partizanskih jedinica van Srbije“.³⁹ Cilj je bio plasirati narativ o antisrpskom obeležju AVNOJ-a, uređenju koje je nametnula jedna Partija izvan Srbije i koje je imalo cilj da ugrozi interese srpskog naroda. Nisu svi srpski udžbenici prihvatili ovaj narativ, pa autori neki od njih nisu smatrali ovu činjenicu relevantnom da bi je istakli⁴⁰, a u nekima je ona predstavljena objektivno i u skladu sa istorijskim kontekstom.⁴¹

³⁷ Socijalistički udžbenici uglavnom ne ulaze u problematiku činjenice da nije bilo delegata koji su doputovali iz Srbije, već samu činjenicu da su partizanski borci iz Srbije predstavljali Srbiju smatraju dovoljnim da navedu da je bilo „predstavnika iz svih krajeva zemlje“, što i odgovara činjenicama (Миљкан Тодоровић, *Историја за IV разред основне школе*, 109; Ђорђе Грубач, *Уџбеник за VIII разред основне школе*, 117).

³⁸ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1978*, Beograd: Nolit, 1981, 326–327.

³⁹ Сузана Рајић, Коста Николић, Небојша Јовановић, *Историја. За 8. разред основне школе*, 150; Драгомир Бонџић, Коста Николић, *Историја. За осми разред основне школе*, 187.

⁴⁰ На пример: Душко Лопандић, Ратомир Миликић, Мања Милиновић, *Историја. Уџбеник са одабраним историјским изворима за четврти разред гимназије општег типа и друштвено-језичког смера*, Београд: Логос, 2021, 108.

⁴¹ U udžbeniku čiji je jedan od autora Ljubodrag Dimić, dotaknuto je ovo pitanje, ali je ono predstavljeno u skladu sa istorijskim činjenicama (Радош Љушић, Љубодраг Димић, *Историја. За трећи разред гимназије природно-математичког смера и четврти разред гимназије општег и друштвено-језичког смера*, 217).

Većina srpskih udžbenika, paralelno uz Drugo zasedanje AVNOJ-a, govori i o četničkom Kongresu u selu Ba 1944. godine.⁴² U nekima od njih, ovaj četnički kongres, koji je održan u trenutku kada je taj pokret izgubio međunarodnu podršku i bilo kakvu relevantnu ulogu za dalji tok rata, dobija skoro podjednaki prostor kao Drugo zasedanje AVNOJ-a.⁴³ Kao protivteža antisrpskom AVNOJ-u, ovaj Kongres je, u jednom od udžbenika čiji je jedan od autora Kosta Nikolić, predstavljen kao „srpski građanski odgovor“, koji je za rezultat imao usvajanje Programa koji „nije priznavao razgraničenja učinjena bez legitimnih predstavnika srpskog naroda i sva druga stanja stvorena za vreme rata. Partizani su pozvani da prestanu sa građanskim ratom“.⁴⁴ Ostaje nejasno šta je tačno autor mislio pod „legitimnim predstavnicima srpskog naroda“ – da li jugoslovensku vladu u izbeglištvu, koja je podržavala četnički pokret koji je stupio u kolaboraciju, a što je, uostalom, postalo jasno i savezničkim snagama? Svakako, za Nikolića, jedina snaga koja se aktivno borila protiv okupatora, nikako nije mogla biti „predstavnik srpskog naroda“. Čak i u udžbenicima u kojima je dat manji prostor kongresu u selu Ba, vidan je narativ o „dva jugoslovenska pokreta otpora“.⁴⁵

⁴² Izuzetak su: Милица Омрчен, Невена Грбовић, *Историја. Уџбеник за осми разред основне школе*, Београд: Едука, 2014.

⁴³ Сузана Рајић, Коста Николић, Небојша Јовановић, *Историја. За 8. разред основне школе*, 150; Isti je slučaj i sa udžbenikom za gimnazije, autorke Mire Radojević, koja podjednaki prostor daje Drugom zasedanju AVNOJ-a i četničkom kongresu u selu Ba (Мира Радојевић, *Историја IV. Уџбеник за трећи разред гимназије природно-математичког смера, четврти разред гимназије друштвено-језичког смера и општег типа и четврти разред средње стручне школе за образовне профиле правни техничар и биротехничар*, Београд: Klett, 2014, 297–298, 301–302).

⁴⁴ Сузана Рајић, Коста Николић, Небојша Јовановић, *Историја. За 8. разред основне школе*, 150.

⁴⁵ Recimo, u udžbeniku čiji su autori Đurić i Pavlović, jedna do druge, ravnopravno su date fotografije sa Drugog zasedanja AVNOJ-a i sa četničkog kongresa u selu Ba. Na sledećoj strani, takođe jedna do druge, date su fotografije Draže Mihailova i Tita sa savezničkim vojnim misijama (Ђорђе Ђурић, Момчило Павловић, *Историја. За осми разред основне школе*, 147–148). Slično je i u udžbeniku za osmi razred autora Ratomira Milikića i Ivane Petrović (Ратомир Миликић, Ивана Петровић, *Историја. Уџбеник са одабраним историјским изворима за осми разред основне школе*, Београд: Логос, 2023, 144–145).

Završna razmatranja – kakvi udžbenici su nam potrebni?

Kakav je značaj i korist od jedne ovakve analize? Šta sve ona ukazuje i može li nas usmeriti na neophodne korake u popravljanju obrazovne politike u nastavi istorije u Srbiji? Ovaj rad nema tako visoke ambicije, pošto je njegov cilj da na jednom manjem primeru, u godini izostavljenog obeležavanja osamdesetogodišnjice Drugog zasedanja AVNOJ-a, pokaže u kojoj meri obrazovna politika i nastava istorije odražavaju ideološke osnove jedne političke zajednice i njene aspiracije.

U oba analizirana slučaja, ideološki karakter istorijske interpretacije je uočljiv. Kao što je već naznačeno u uvodu, polazna teza ovog istraživanja je uverenje da potpuno neideološke, nevrednosne i neutralne interpretacije nisu ni moguće. Ipak, dok je na primeru socijalističkih udžbenika, ideologija naglašavala i preuveličavala narodni karakter partizanskog pokreta, bratstvo, jedinstvo i solidarnost jugoslovenskih naroda, zajedničku antifašističku tradiciju i želju da se, u socijalnoj i političkoj revoluciji, stvori pravednije državno i društveno uređenje, udžbenici pisani u Srbiji nakon 2000. godine su imali potpuno drugačiji karakter. Interpretacija je postavljena tako da se, bilo hladnim distanciranjem ili otvorenom nacionalističkom agendom, odbaci značaj AVNOJ-a za istoriju svih jugoslovenskih naroda, među kojima je i srpski. Važno je istaći i da je najproblematičnija, većim delom revizionistička interpretacija, prisutna upravo u udžbenicima izdatim od strane državnog preduzeća – Zavoda za udžbenike. Narativ o „dva antifašistička pokreta“, izjednačio je jedini antifašistički pokret koji se aktivno borio sa okupatorom sa četničkim pokretom, zbog čega je bilo potrebno naći i njegove pandane. Pošto nisu mogli pronaći četničke bitke koje bi bile pandan Neretvi i Sutjesci, jer ih nije ni bilo, iz prošlosti su izvučeni oni događaji koji su mogli biti uklopljeni u revizionističku tezu o „dva antifašistička pokreta“ – u ovom slučaju, jedan irelevantan i marginalan događaj, kongres u selu Ba. Ideološka agenda iza interpretacije uloge AVNOJ-a u gotovo svim ovim udžbenicima je odbacivanje šire perspektive istorije jugoslovenskih naroda, zatim krajnje nacionalna (u nekim slučajevima nacionalistička) perspektiva, a sve u cilju obračunavanja sa socijalističkom prošlošću.

Zajedničko kako socijalističkoj, tako i postsocijalističkoj perspektivi, jeste izostanak dijaloga i multiperspektivnosti. Moguće je pisati udžbenike koji nude više različitih tumačenja, ocena i perspektiva na istorijske događaje. Ipak, udžbenici uvek na izvestan način odražavaju određene vrednosne stavove u analizi, pošto je to neophodno kako bi se održala koherentnost i smisao u pojašnjavanju istorijskih događaja. Ipak, sama učionica i uloga nastavnika istorije, daje daleko veći prostor delovanja. Dobar nastavnik istorije uvek može učenike da upozna sa više različitih tumačenja, kao i da, kroz razgovor sa njima, stalno podseća na potrebu kritičkog odnosa prema izvorima i tumačenjima. Tako istraživanje i kritička upotreba informacija treba biti i osnovna vrednost koja se promoviše u nastavi istorije. Umesto nekritičkog usvajanja autorovih stavova iz udžbenika, učenice, uz nastavnikovu pomoć, treba da stupe u kritički dijalog sa tekstom i da razmotre šta je sve potencijalno ostalo nerečeno na tako malo strana. Ipak, polazna tačka tog procesa je obračunavanje sa pseudoistorijom i istorijskim revizionizmom, kao i njihovim glavnim baštinikom – nacionalizmom.

Bibliografija

Socijalistički udžbenici istorije

Тодоровић, М. 1955. *Историја за IV разред основне школе*. Београд: Нолит.

Грубач, Ђ. 1960. *Уџбеник за VIII разред основне школе*. Београд: Завод за издавање уџбеника Народне републике Србије.

Грубач, Ђ. 1985. *Историјска читанка. За VIII разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Смиљевић, Б; Кнежевић, Ђ. 1964. *Историјска читанка. За IV разред гимназије*, Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке републике Србије.

Смиљевић, Б; Кнежевић, Ђ. 1962. *Историја најновијег доба. За IV разред гимназије*. Београд: Завод за издавање уџбеника Народне републике Србије.

Postsocijalistički udžbenici istorije

Бонџић, Д; Николић, К. 2015. *Историја. За осми разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике.

Вајагић, П. М; Стошић, Н. 2016. *Историја. За 8 разред основне школе*. Београд: Klett.

Ђурић, Ђ; Павловић, М. 2010. *Историја. За трећи разред гимназије природно-математичког смера и четврти разред општег и друштвено-језичког смера*. Београд: Завод за уџбенике.

Ђурић, Ђ; Павловић, М. 2019. *Историја. За осми разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике.

Лопандић, Д; Миликић, Р; Милиновић, М. 2021. *Историја. Уџбеник са одабраним историјским изворима за четврти разред гимназије општег типа и друштвено-језичког смера*. Београд: Логос.

Љушић, Р; Димић, Љ. 2016. *Историја. За трећи разред гимназије природно-математичког смера и четврти разред гимназије општег и друштвено-језичког смера*. Београд: Фреска.

Миликић, Р; Петровић, И. *Историја*. 2023. *Уџбеник са одабраним историјским изворима за осми разред основне школе*. Београд: Логос.

Николић, К; Жутић, Н; Павловић, М; Шпадијер, З. 2003. *Историја. За III разред гимназије природно-математичког смера и IV разред гимназије општег и друштвено-језичког смера*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Омрчен, М; Грбовић, Н. 2014. *Историја. Уџбеник за осми разред основне школе*. Београд: Едука.

Радојевић, М. 2014. *Историја IV. Уџбеник за трећи разред гимназије природно-математичког смера, четврти разред гимназије друштвено-језичког смера и општег типа и четврти разред средње стручне школе за образовне профиле правни техничар и биротехничар*. Београд: Klett.

Рајић, С; Николић, К; Јовановић, Н. 2005. *Историја. За 8. разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Тодосијевић, А; Петровић Тодосијевић, С. 2022. *Историја 8. Уџбеник са одабраним историјским изворима за осми разред основне школе*. Београд: Klett.

Literatura

Bernstein, B (1975). "On the Classification and Framing of Educational Knowledge". In B. Bernstein (ed.). *Class, Codes and Control (vol 3): Towards a Theory of Educational Transmission*. London: Routledge and Kegan Paul, 85–115.

Brett, A. 2002. "What is Intellectual History Now". In David Cannadine (ed.). *What is History Now?*. Palgrave Macmillan, 116–118.

Collingwood, R. 1983. "The Historical Logic of Question and Answer". In Preston King (ed.). *The History of Ideas. An Introduction to Method*. London-Totowa: Croom Helm-Barnes & Noble Books, 135–152.

Keith Caward, K. 2010. "Researching the Ideological and Political Role of the History Textbook – Issues and Methods". *History Education Research Journal* 1 (1), 55–62.

Linter, T; Macphee, D. 2012. „Selecting History. What Elementary Educators Say about Their Social Studies Textbooks“. In H. Hickman & B. J. Portfilio (eds.). *The New Politics of the Textbooks. Critical Analysis in the Core Content Areas*, Rotterdam-Boston-Taipei: Sense Publishers, 259–270.

Milošević, S. 2014. „Relativizacija i revizija: još jednom o značenju pojma antifašizam i njegovoj savremenoj (zlo)upotrebi u Srbiji“. U M. Petrović (ur.). *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam. (Zlo) upotrebe istorije Španskog građanskog rata i Drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije*. Beograd: Udruženje Španski borci-FPN, 129–142

Nešović, S; Petranović, B. 1982. *AVNOJ i revolucija: Tematska zbirka dokumenata 1941–1945*. Beograd: Narodna knjiga.

Petranović, B. 1976. *AVNOJ – revolucionarna smena vlasti: 1942–1945*. Beograd: Nolit.

Petranović, B. 1981. *Istorija Jugoslavije 1918–1978*. Beograd: Nolit.

Petrović, M. 2014. „Vreme revizionizma“. U M. Petrović (ur.). *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam. (Zlo)upotrebe istorije Španskog građanskog rata i Drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije*. Beograd: Udruženje Španski borci-FPN, 3–14.

Pocock, J. G. A. 2009. “Texts as events: reflections on the history of political thought (1987)“. *Political Thought and History. Essays on Theory and Method*. Cambridge: Cambridge University Press, 108–115.

Repoussi, M; Nicole Tutiaux-Guillon, N. 2010. “New Trends in History Textbook Research: Issues and Methodologies toward a School Historiography”. *Journal of Educational Media Memory and Society*, Volume 2, Issue 1, 154–170.

Skinner, Q. 1969. “Meaning and Understanding in the History of Ideas”. *History and Theory*, Vol. 8, No. 1, 3–53.

Stojanović, D. 2008. „Revizija revizije. „1941“ u udžbenicima istorije u Srbiji“. U S. Bosto, T. Cipek i O. Milosavljević (ur.). *Kultura sjećanja: 1941. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*. Zagreb: Disput, 157–164.

Stojanović, D. 2010. „Udžbenici istorije kao ogledalo vremena“. *Ulje na vodi. Ogledi iz istorije sadašnjosti Srbije*. Beograd: Peščanik-Čigoja, 87–124.

Vasić, M. 2009. „Narodnooslobodilački rat 1941–1945. u udžbenicima istorije u Srbiji danas“. U M. Colić i dr. (ur.). *Istinom protiv revizije Narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji 1941–1945. Zbornik radova*. Beograd: Društvo za istinu o narodnooslobodilačkoj borbi i Jugoslaviji.

**AVNOJ IN SERBIAN HISTORY TEXTBOOKS: FROM
IDEOLOGIZED IMAGE OF A HAPPY FUTURE TO
NATIONALIST REVISIONISM**

Summary

History textbooks transcend their role as mere instructional manuals, extending beyond the task of imparting essential historical knowledge to the younger generation in a succinct and objective manner. Written in adapted and simplified language, they are always an instrument of official educational policy that legitimizes and reflects the existing social and political order. This study endeavors to illuminate the inherently ideological nature of textbooks, using the illustration of the representation of AVNOJ (Anti-Fascist Council for the National Liberation of Yugoslavia) within Serbian history textbooks throughout the periods of socialism and post-socialism. The investigation discerns that the socialist portrayal of AVNOJ's role, having been imbued with ideological tenets to both validate the emerging authorities and uphold Marxist interpretations, underwent transformation in post-socialist Serbian textbooks. This transformation manifested either as an ostensibly impartial characterization that distanced itself from the pivotal significance of AVNOJ or as an expression of a nationalist (pseudo)revisionist standpoint. While the ideological paradigm shift became definitive in the early 2000s, it is noteworthy that certain textbooks not only embraced this shift but also systematically omitted and distorted historical verities